

7. Иванич Ю. Наркотики и терроризм: паутина зла. – М.: Вече, 2005. – 464 с.
8. Trends in Terrorism // Perspectives, Canadian Security Intelligence Service. Report. – 2000/01, December 18, 1999.
9. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. 39-я сессия. Резолюция ООН 39/159 “О недопустимости политики государственного терроризма и любых действий государств, направленных на подрыв общественно-политического строя в других суверенных государствах”, одобренная 39 сессией 17 декабря 1984 года // Doc. UNA/RES/39/159.

Доді К. В., Київський університет права

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ НОРМ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ НЕМІЖНАРОДНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СНД

В статті розглянуті проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Молдова та України. Обґрунтовано висновок про обмеженість законодавства країн СНД в сфері регулювання внутрішніх озброєних конфліктів.

In the article the problems of implementation of international humanitarian law norms in the national legislation of Russian Federation, Republic Byelorussia, Republic Moldova and Ukraine are considered. A conclusion about limitedness of the CIS countries legislation in the field of the internal armed conflicts regulation is grounded.

Проблема міжнародно-правової регламентації, і зокрема кваліфікації неміжнародних збройних конфліктів (громадянських війн), які демонструють зростаючу жорстокість і кривавість, є особливо актуальною в наш час. Збройна боротьба всередині людських спільнот, очевидно, була однією з перших відомих форм війни. В історичних та статистичних матеріалах ці конфлікти є не менш частими, жорстокими і спустошливими, ніж міждержавні війни.

За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (СІПРІ), з 1990 по 2002 роки відбулося 58 значних збройних конфліктів у 46 точках земної кулі. З них лише три конфлікти мали міждержавний характер, головною

проблемою в інших була суперечка про територію чи владу не між державами, а між сторонами всередині держав.

На сьогодні в вітчизняній юридичній науці питання імплементації міжнародних норм, що регулюють неміжнародні збройні конфлікти, в національне законодавство таких держав як Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Молдова та Україна, практично не розглядалося. Окремі аспекти цієї проблеми були предметом досліджень таких науковців і юристів-міжнародників, як С. В. Ісаковича, В. М. Репецького, М. М. Гнатовського, О. В. Касинюк, В. Гамура, О. М. Толочко, І. Ю. Белого, І. П. Бліщенко.

Метою статті є дослідження зобов'язань держав дотримуватися і забезпечувати дотримання положень міжнародного гуманітарного права, що регулюють неміжнародні збройні конфлікти, та вживати заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих норм.

Поширення знань про норми міжнародного гуманітарного права та дотримання цих норм покликані обмежити наслідки збройних конфліктів та забезпечити найбільш ефективний захист жертв цих конфліктів [1, с. 271].

Головна проблема полягає не в змісті таких норм, а швидше в їх застосуванні. Застосування гуманітарного права в міжнародних конфліктах було широко досліджено, але набагато менше написано про те, як досягти його ефективної імплементації там, де конфлікти за своїм характером не є міжнародними. Ні спільна ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р., ні II Додатковий протокол не містять положень щодо свого застосування. В дійсності, система в цілому була розроблена для регулювання міжнародних конфліктів; вона не може бути легко налаштована для застосування в неміжнародних конфліктах, характеристики яких зовсім інші [2, с. 232].

Положення міжнародного гуманітарного права зобов'язують держави вживати заходів, спрямованих на забезпечення виконання його норм, або розглядають певні аспекти цього обов'язку. Зазначений обов'язок впливає із зобов'язань держав-учасниць договорів, які є основою гуманітарного права, за будь-яких обставин дотримуватись цих зобов'язань. Така імперативна вимога закріплена у ст. 1, спільній (загальній) для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року і ст. 1 I Додаткового протоколу. У них втілюється принцип, за яким чинні договори потрібно добросовісно виконувати. Такий самий обов'язок існує і щодо II Додаткового протоколу, хоч останній не містить відповідного застереження, обмежуючись проголошенням основних норм [3, с. 262].

Зобов'язання дотримуватися і забезпечувати дотримання міжнародного гуманітарного права можна знайти в численних військових статутах та настановах. Воно підтверджується практикою міжнародних організацій та міжнародних конференцій. Ця норма знаходить підтвердження і в міжнародній судовій практиці (Міжнародний суд, справа про воєнну діяльність на території Демократичної Республіки Конго). Зобов'язання держави, що випливає їх цієї норми, не обмежується забезпеченням дотримання міжнародного гуманітарного права його власними збройними силами, але поширюється на забезпечення поваги з боку інших осіб чи груп, що діють фактично за його розпорядженнями, або під керівництвом і контролем. Крім того, деякі військові статuti й настанови та національні законодавства вимагають, щоб держави гарантували дотримання міжнародного гуманітарного права цивільними особами.

Вимога того, щоб збройні опозиційні угруповання дотримувалися принаймні певних норм міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час неміжнародних збройних конфліктів, викладена в спільній ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р. Ця вимога міститься і в Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей, у II Додатковому протоколі до неї, і в II Протоколі з поправками до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї. Хоча Додатковий протокол менш чітко формулює вимогу того, щоб всі сторони в конфлікті були зобов'язані виконувати його норми, зокрема тому, що всі посилення на «сторони в конфлікті» були вилучені, він розвиває й доповнює спільну ст. 3 Женевських конвенцій і обов'язковий для дотримання як урядовими військами, так і збройними опозиційними угрупованнями [4, с. 634].

Імплементація міжнародного гуманітарного права є одним з елементів його реалізації, яка передбачає такі види діяльності:

- профілактична діяльність, спрямована на розробку такого права і забезпечення його прийняття воюючими сторонами через поширення знань про нього;
- діяльність з метою обмежити наслідки вчинених порушень через надання допомоги жертвам;
- діяльність, покликана припинити порушення, що вчинюються через звернення до влади безпосередньо після подій;
- діяльність, спрямована на запобігання порушенням і покарання винних [3, с. 264-265].

У відповідності з принципами та нормами міжнародного гуманітарного права в рамках СНД в 1993 р. було укладено Угоду про першочергові заходи щодо захисту жертв збройних конфліктів, яка набрала чинності в листопаді 1994 р. В юридичній літературі цей документ згадується рідко, однак, без сумніву, він вартий окремого і більш докладного розгляду як свідчення імплементації в рамках міжнародної організації.

Варто підкреслити, що учасники цієї Угоди підтвердили свої зобов'язання, які випливають з гуманних принципів і норм Женевських конвенцій про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них, а також з інших положень міжнародного гуманітарного права. Вони висловили глибоку стурбованість з приводу тієї тривожної ситуації, яка склалася на значній частині території колишнього СРСР у зв'язку зі збройними конфліктами з національних, релігійних і політичних мотивів та засудили грубі порушення міжнародного гуманітарного права під час їх ведення [5, с. 184].

Імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні пов'язана з проблемою співвідношення міжнародного права з внутрішнім правом. У кожній національній правовій системі імплементація норм міжнародного права у внутрішньому законодавстві має певні особливості, зумовлені, головним чином, конституційними нормами, що стосуються співвідношення цих двох правопорядків.

Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні – це безпосередній процес, який об'єктивно вимагає тісної співпраці різних міністерств, відомств і неурядових організацій. З цією метою в деяких державах створені національні комітети й робочі групи з імплементації міжнародного гуманітарного права, які складаються з представників органів державної виконавчої влади, неурядових організацій, національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Роль і склад цих комітетів у окремих країнах різні. Часто вони уповноважені мати справу не тільки з міжнародним гуманітарним правом, а й з правом прав людини. Хоч ці два напрями тісно взаємозв'язані, між ними існує суттєва відмінність [3, с. 297-299].

Відповідно, в ряді таких країн, як Україна, Молдова і Білорусь були створені Національні комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права. Метою останніх є аналіз національного законодавства країни на предмет його відповідності положенням

міжнародних угод з питань міжнародного гуманітарного права. В контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне детальніше проаналізувати законодавство деяких країн СНД щодо закріплення в ньому положень, які регулюють порядок ведення збройних конфліктів неміжнародного (внутрішнього) характеру.

Російська Федерація

В якості першого кроку з виконання міжнародних зобов'язань, що впливають з участі Радянського Союзу в Додаткових протоколах I та II до Женевської конвенції 1949 р., стало видання Статутів Збройних Сил Російської Федерації, а також наказу Міністра оборони 1990 р. № 75, що оголошував названі міжнародні документи та окреслював вимоги щодо їх виконання військами та силами флоту.

Цей наказ містив приписи стосовно поширення знань про міжнародне гуманітарне право, його вивчення в ході бойової підготовки, а також забезпечення особового складу міжнародно-правовими документами та іншими законодавчими актами [5, с. 190].

У порівнянні з діючими раніше Основними положеннями військової доктрини Російської Федерації, затверджених Указом Президента РФ від 2 листопада 1993 р. № 1833 «Дотримання міжнародних зобов'язань та сприяння досягненню цілей договорів та угод, учасницею яких є Російська Федерація», в чинній Військовій доктрині РФ (Указ Президента РФ від 21 квітня 2000 р. № 706) посилення на Женевські конвенції 1949 р. відсутні, а лише зазначається, що її правову основу складають Конституція РФ, федеральні закони та інші нормативні акти РФ, а також договори РФ у галузі військової безпеки [5, с. 191].

В ст. 2 Закону РФ «Про статус військовослужбовців» 1998 р. вказано, що особливості статусу військовослужбовців, що проходять військову службу в воєнний час, в період мобілізації, під час виконання обов'язків військової служби, в умовах надзвичайного стану та під час збройних конфліктів регулюються федеральними конституційними законами, федеральними законами та іншими нормативними правовими актами Російської Федерації. В армії Російської Федерації офіцери юридичної служби в умовах військових дій зобов'язані допомагати вирішувати проблеми права війни командирам, а останнім рекомендовано враховувати положення міжнародного гуманітарного права при плануванні та проведенні військових навчань і розробці військових документів.

Значним внеском в імплементацію норм міжнародного гуманітарного права є Настанова з міжнародного гуманітарного права для Збройних Сил Російської Федерації (наказ Міністра оборони 2001 р. № 360 «Про заходи щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах РФ»), а також «Кодекс поведінки військовослужбовця Збройних Сил РФ – учасника бойових дій».

Для ефективної імплементації норм міжнародного гуманітарного права необхідно забезпечити кримінальне покарання осіб, які скоїли ті чи інші злочини, передбачені у міжнародних документах.

Чинний Кримінальний кодекс РФ в ст. 356 «Застосування заборонених засобів і методів ведення війни» встановлює, що об'єктивною стороною такого злочину є жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, депортація цивільного населення, розграбування національного майна на окупованій території, застосування заборонених засобів і методів ведення війни, а також застосування зброї масового ураження. Ця стаття, на жаль, застосовується тільки до міжнародних збройних конфліктів.

До числа інших злочинів входять «планування, підготовка або розпалювання агресивної війни» (ст. 353), «публічні заклики до розпалювання агресивної війни» (ст. 354), «геноцид» (ст. 357), «екоцид» (ст. 358), «вербування, навчання, фінансування або інше матеріальне забезпечення найманця» (ст. 359), «напад на осіб чи установи, які користуються міжнародним захистом» (ст. 360).

Республіка Білорусь

Одним з важливих документів, прийнятих Республікою Білорусь для забезпечення зобов'язання імплементації норм міжнародного гуманітарного права, є Наказ міністра оборони Республіки Білорусь № 425 від 12 серпня 1997 р. «Про заходи щодо вивчення та поширення міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах Республіки Білорусь». У додатку до цього наказу було сформульовано Керівництво щодо застосування міжнародного гуманітарного права для офіцерського складу Збройних Сил Республіки Білорусь. Це Керівництво містить перелік норм міжнародного гуманітарного права, які повинні знати і реалізовувати командири, до чийх обов'язків входить виконання тактичних завдань. На жаль, вказане керівництво не містить конкретних норм, що можуть застосовуватися до неміжнародних збройних конфліктів.

Ст. 128 Кримінального кодексу Республіки Білорусь («Злочини проти безпеки людства») охоплює такі дії як депортація, незаконне утримання під вартою, оборнення в рабство, масове або систематичне здійснення позасудових страт, викрадення людей, яке тягне за собою їх зникнення, катування або акти жорстокості, що здійснюються в зв'язку з расовою, національною чи етнічною приналежністю.

Статті 132 та 133 зазначеного кодексу передбачають вербування, навчання, фінансування і використання найманців та саме найманство. Ст. 135 Кримінального кодексу передбачає порушення законів і звичаїв війни, але, на превеликий жаль, виходячи з тексту статті та її коментаря [6, с. 287-288], вона не застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь (ст. 136) до числа військових відносить 17 складів злочинів, які за своєю міжнародно-правовою природою представляють серйозні та інші порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені проти осіб та об'єктів, що користуються під час військових дій міжнародним захистом [6, с. 289].

Також зазначений кодекс відносить до числа кримінально караних і бездіяльність або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту (ст. 137) та незаконне користування знаками, які охороняються міжнародними договорами (ст. 138). Складом останнього злочину є умисне незаконне використання емблем МКЧХ чи інших знаків, що охороняються міжнародним правом.

Слід враховувати, що при застосуванні зазначених кримінально-правових норм важливе значення мають окремі положення, викладені у Загальній частині Кримінального кодексу Республіки Білорусь. Так, відповідно до ч. 3 ст. 6 останнього, по відношенню до згаданих злочинів передбачається універсальна юрисдикція (статті 127, 128, 129, 131, 134, 135, 136, 137 Уголовного Кодекса РБ).

Стосовно осіб, які скоїли подібні злочини, можливе застосування правил і процедур екстрадиції (видачі), сформульованих у ст. 7 Кримінального кодексу. Необхідно також вказати на припис ст. 85 цього нормативного акту, відповідно до якого звільнення від кримінальної відповідальності або покарання у зв'язку із закінченням строків давності не застосовується при скоєнні воєнних злочинів [7, с. 284-286].

Республіка Молдова

Кримінальний Кодекс Республіки Молдова в Главі I Особливої частини «Злочини проти миру і безпеки людства, військові злочини» містить ст. 138, норми якої передбачають відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права. На жаль, законодавець в даній статті розглядав міжнародне гуманітарне право у вузькому контексті, тому що під «порушенням міжнародного гуманітарного права» він мав на увазі виконання і віддання протизаконного наказу, що тягнуть вчинення злочину, передбаченого ст. 137 Кримінального кодексу Республіки Молдова.

Ст. 137 Кримінального кодексу Республіки Молдова передбачає такий склад злочину, як нелюдське ставлення, однак він є тільки частиною діянь, заборонених гуманітарним правом. Зазначена стаття відносить до протиправних діянь застосування будь-якого роду тортур або нелюдського ставлення з метою навмисного заподіяння тяжких страждань або тяжких тілесних ушкоджень або іншої тяжкої шкоди пораненням, хворим, військовополоненим, цивільним особам, цивільному медичному персоналу або медичному персоналу Червоного Хреста чи іншим особам. У Коментарі до Кримінального кодексу Республіки Молдова вказується, що ст. 137 буде застосовуватися не тільки до міжнародних, але й до внутрішніх збройних конфліктів. Автори Коментаря приводять як аргумент положення спільної ст. 3 Женевських конвенцій та п. 2 ст. 4 II Додаткового протоколу, що надають основні гарантії гуманного поводження з особами, які перебувають під захистом, незалежно від того, є конфлікт міжнародним чи внутрішнім [8, с. 194].

Зазначена глава містить ще такі злочини як геноцид (ст. 135), екоцид (ст. 136), планування, підготовка, розв'язування або ведення війни (ст. 139), найманство (ст. 141), напад на осіб чи установи, що користуються міжнародним захистом (ст. 142). А ст. 392 в Главі XVIII «Військові злочини» передбачає покарання за віроломне використання емблеми Червоного Хреста в якості засобу захисту в період збройного конфлікту.

Також Кримінальний кодекс Республіки Молдова в ст. 143 передбачає покарання за застосування заборонених засобів і методів війни; ця норма застосовується і до неміжнародних збройних конфліктів, оскільки держава, забороняючи застосовувати такі методи та засоби ведення війни в міжнародних конфліктах, не може дозволити використовувати їх на своїй території у внутрішніх конфліктах.

Ще одна норма, яку можна використовувати для притягнення до кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, міститься в ст. 391 Кримінального кодексу Молдови. Вона передбачає покарання за грубе порушення міжнародного гуманітарного права в період збройних конфліктів, – як міжнародних, так і внутрішніх.

Порушення гуманітарного права є злочином, передбаченим ст. 391, якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки. Тяжкими наслідками вважаються: заподіяння смерті або тілесних пошкоджень, руйнування цивільних споруд та цінностей цивільного населення, знищення флори і фауни тощо [8, с. 638-639].

Стосовно питання про відповідальність осіб за порушення норм про захист культурних цінностей, 22 червня 1993 р. Парламент Республіки Молдова прийняв закон «Про охорону пам'ятників», у якому зазначається, що для настання кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження пам'ятників історії і культури повинні бути одночасно наявними три необхідні умови:

- а) пам'ятники повинні мати національну або міжнародну цінність (повинні відповідати вимогам Закону «Про охорону пам'ятників»);
- б) пам'ятники повинні знаходитися під охороною держави з моменту їх включення до Переліку пам'ятників Республіки Молдова під конкретною назвою, наприклад: Монастир Успіння Божої Матері з м. Кеушень;
- с) пам'ятники повинні бути зруйнованими чи пошкодженими, або повинна існувати реальна спроба їх пошкодження [9].

Україна

У 2004 році наказом Міністра оборони України № 400 було введено в дію «Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України». А в 2006 році Міністерство оборони Республіки Молдова затвердило Наказ № 275 «Про введення в дію Керівництва по застосуванню норм права збройних конфліктів у Національній армії Республіки Молдова», положення якого дуже схожі на ті, які містяться в українському Наказі № 400.

Зазначене «Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» передбачає низку положень, що стосуються неміжнародного збройного конфлікту. Зокрема, воно дає визначення внутрішнього збройного конфлікту – це зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами.

Відповідальність за злочини, пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, передбачена в Кримінальному кодексі України. Більшість відповідних положень міститься в його розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» зазначеного кодексу відносить до кримінально караних наступні дії: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Ця стаття, на перший погляд, застосовується тільки до злочинів, скоєних під час міжнародного збройного конфлікту. Але якщо звернути увагу на те, що Україна приєдналася до II Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. і підписала Римський Статут Міжнародного кримінального суду, вона зобов'язана імплементувати положення зазначених міжнародних актів у національне законодавство. Звідси можна зробити висновок про те, що згадана стаття Кримінального кодексу повинна застосовуватися і до злочинів, скоєних у ході неміжнародних збройних конфліктів, або ж законодавець повинен доповнити її відповідними поправками.

Розділ XX Кримінального кодексу України містить у собі ще й такі склади злочинів, як планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437), застосування зброї масового знищення (ст. 439), екоцид (ст. 441), геноцид (ст. 442), незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (ст. 445), найманство (ст. 447).

20 січня 2000 р. Україна підписала Римський Статут Міжнародного кримінального суду, що покликане сприяти роботі щодо створення найоптимальнішого механізму діювого забезпечення адаптації законодавства України до положень Статуту [10, с. 14]. Конституційний Суд України в своєму Висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду визнав останнього таким, що не відповідає Конституції України в тій частині його положень,

за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції» [11, с. 21]. Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII Конституції, а тому приєднання до цього Статуту можливе лише після внесення до неї відповідних змін.

За своєю природою Міжнародний кримінальний суд є міжнародно-правовим судовим органом, який створюється за згодою держав-учасниць його установчого документа – Статуту, положення якого базуються на принципі поваги прав і свобод людини, зокрема створення відповідних юрисдикційних механізмів для забезпечення справедливого правосуддя. Тому Міжнародний кримінальний суд не може бути віднесений до надзвичайних і особливих судів, створення яких не допускається відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України [12, с. 28].

Оскільки категорія злочинів проти людяності (ст. 7 Статуту) на сьогоднішній день ще не знайшла свого повного відображення в Кримінальному кодексі України, Міністерством юстиції України був розроблений проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», яким, зокрема, було запропоновано доповнити Кримінальний кодекс новою ст. 438-1 «Злочини проти людяності». Відповідно до цієї статті кримінальна відповідальність наставатиме у разі вчинення діянь, які відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визнані злочинами проти людяності [10, с. 18].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що законодавство згаданих держав у сфері регулювання міжнародних (внутрішніх) збройних конфліктів є дуже обмеженим і потребує подальшого вдосконалення. У кримінальних кодексах цих країн не існує жодного положення, яке б безпосередньо встановлювало відповідальність за порушення норм стосовно засобів та методів ведення бойових дій під час міжнародних збройних конфліктів. Можна лише припустити, що норми про відповідальність за порушення правил ведення міжнародних збройних конфліктів, ймовірно, будуть застосовуватися і до ситуацій внутрішніх збройних конфліктів. Однак залишається надія, що в недалекому майбутньому зазначені держави виправлять подібне становище і внесуть необхідні зміни до законодавства, особливо після їх приєднання до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Література:

1. Захарьев К. Права государств в отношении мер по имплементации международного гуманитарного права. В Сборнике «Имплементация международного гуманитарного права. Статьи и документы». – Москва, 1998.
2. Moir L. The law of internal armed conflict. – Cambridge, 2002.
3. Репецкий В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право. – Київ, 2004.
4. Хенкертс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Обычное международное гуманитарное право. – МККК, 2006. – Том 1. Нормы.
5. Котляров И. И. Международное гуманитарное право. – М., 2003.
6. Научно-практичный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Под ред. Баркова А. В., Хомича В. М. – Минск, 2007.
7. Калугин В. Ю., Акулов Д. В. Пресечение нарушений в механизме имплементации международного гуманитарного права. – Минск, 2004.
8. Barbaneagra A., Popovici T. Codul Penal al Republicii Moldova. Comentat si adnotat. – Chisinau, 2005.
9. Закон Республики Молдова “Об охране памятников” № 1530-XII от 22.06.93.
10. Лавринович О. Основні проблемні питання імплементації положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду до законодавства України та шляхи їх вирішення. // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 4. – С. 14-19.
11. Селівон М. Проблеми конституційності Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 4. – С. 20-25.
12. Скомороха В. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: питання конституційності. // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 4. – С. 26-35.